

ЯКІСТЬ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ У ВНЗ В КОНТЕКСТІ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.

Крижанівська О.П.

к.філос.н., доц.,

Павловський В.В.

к.філос.н., доц.

Дослідження проблеми включає аналіз якості підготовки студентів - мотивації до навчання, рівня отримуваних знань, відповідності вимогам ринку праці, розвитку творчого потенціалу - та аналіз якості навчання - якості навчальних планів, рівня викладання, професійної кваліфікації викладачів, стану матеріальної та навчальної бази. В роботі використані результати соціологічного дослідження, проведеного фахівцями НДЦПС «Соціоплюс» НТУУ «КПІ».

The problem's analyze two contents: quality of students preparation, on the hand, and the quality of students study, on the other hand. The quality of students preparation supposes analyze of students motivation for their study, their knowledge level, according to labor market demand's, the question of development of the students creative potential. The quality of students study supposes analyze of the quality of study plans in modern European University, teaching level, the professional qualification level of University teachers, statement of material and study base. In the article there is the results of the social investigation, which were produced by specialists from "Socioplus" organization from Kiev Technical University "KPI".

Исследование проблемы включает анализ подготовки студентов – их мотивацию к обучению, уровень получаемых знаний, соответствие требованиям рынка труда, развития творческого потенциала – и анализ качества обучения студентов – качеству учебных планов, уровню преподавания, профессиональной квалификации преподавателей, состоянию материальной и учебной базы. В работе использованы результаты социологических исследований, проведенных специалистами на базе НИЦ «Социоплюс» НТУУ «КПИ».

Ключові слова: Болонський процес, якість освіти, якість підготовки, якість навчання, кредитно-модульна система, рейтингове оцінювання, соціологічний моніторинг.

Входження вищої школи України до європейського освітнього та наукового простору, зафіксоване в Болонській декларації 19 травня 2005 року, - складне та важливе завдання, яке потребує вирішення багатьох проблемних питань в сфері вищої освіти. Одна із важливих вимог цієї декларації - забезпечення якості освітніх послуг та розробка порівняльних критеріїв і методів оцінювання знань, умінь і навичок, які отримали випускники, орієнтація ВНЗ на кінцевий результат, коли знання і досвід випускників мають бути застосовані та практично використані на українському та європейському ринку праці.

Підписання угод країнами, що пов'язані з Болонським процесом, відкрило для української вищої школи широкі можливості для співпраці, але разом з тим, зумовило багато проблем та протиріч щодо застосування нових освітніх стандартів до діючої системи вищої школи, породило певні суперечності і конфлікти у стосунках між викладачами і студентами, керівництвом міністерства та ВНЗ. Перед учасниками цього процесу постають і викликають занепокоєння та сумніви проблеми двоциклічності вищої освіти /бакалавр-магістр/, порівнянності ступенів й інших рівнів кваліфікації як викладачів, так і

студентів /наприклад, запровадження додатків до дипломів ВНЗ/ та інші. Зміст стандартів Болонського процесу не доведений до відома і не сприймається частиною наукової та педагогічної громадськості, про що свідчать матеріали міжнародних конференцій, дискусій, круглих столів з цієї проблематики. Все це вимагає адаптивного періоду в реалізації основних положень Болонської декларації на теренах освітнього простору України, поєднання європейських освітніх інновацій з кращими традиціями української вищої освіти з огляду на перспективу підвищення її якості.

Необхідно зазначити, що існують різні підходи до визначення якості освіти /освітніх послуг/. Зокрема, фахівці акцентують увагу на таких аспектах цього показника, як: системність, багатофакторність його прояву, різноплановість практичного результату, тощо. При цьому, виділяється такий критерій оцінки цих послуг, як здатність особи-випускника ВНЗ задовольнити як свої матеріальні і духовні потреби, так і потреби суспільства. В декларації ЮНЕСКО про вищу освіту сформульовані такі показники якості функцій і видів цієї діяльності: навчальні й академічні програми, наукові дослідження і стипендії, укомплектування

кадрами і студентами, споруди, матеріально-технічна база, устаткування, робота на благо суспільства й академічне середовище" [1].

В цілому, якість освіти розглядають як систему двох складових - якості навчання і якості підготовки. Перше поняття включає в себе стан матеріальної та лабораторної бази, кількість науково-методичної літератури, кваліфікацію викладачів, якість навчальної бази, результативність студентських практик та інше.

У другому понятті поєднуються такі компоненти, як здатності випускника засвоїти матеріал в повному обсязі, позитивна мотивація до навчання, відповідальність студента за рівень отриманих знань та досвіду, зацікавленість в працевлаштуванні за фахом тощо. Зазначене розмежування цих складових освіти пов'язане з необхідністю постійної оцінки, у кількісних і якісних показниках, дієвості навчального процесу, а також оцінки готовності випускника до роботи за фахом [4].

Важливими завданнями, які забезпечують якість вищої освіти, відповідно до вимог європейських стандартів, а в перспективі українських, необхідно назвати наступні: ресурсне забезпечення навчального, науково-дослідницького, кадрового, інформаційно-правового та інших аспектів діяльності, якісна організація навчального процесу у ВНЗ, якісна підготовка фахівців на всіх етапах навчання, контроль за освітньою діяльністю ВНЗ згідно діючого законодавства та інше. Отже, для вирішення таких завдань важливо у кожному ВНЗ створити систему управління якістю навчання, яка з часом забезпечить ефективність та якість наукових, освітніх та інших послуг для внутрішніх та зовнішніх споживачів. За основну мету освітнього менеджменту у навчальному закладі необхідно визначити реалізацію стратегічних завдань ВНЗ, спрямованих на досягнення високого рівня ефективності та якості підготовки молодих фахівців. Реалізація таких завдань, як свідчить досвід технічних ВНЗ з впровадження Болонського процесу (НТУУ "КПІ", НАУ та інших), має декілька пріоритетних напрямів діяльності, в тому числі: забезпечення кваліфікації викладацького складу, якісного рівня освітніх програм, навчального процесу та його оснащеності, рівня наукових досліджень, практичної підготовки молодих фахівців до роботи за фахом, належного стану методичного забезпечення навчання. Забезпечення якісної організації навчального процесу у ВНЗ потребує розробки та здійснення нормативних вимог та заходів з контролю за станом цієї роботи

/оцінки показників роботи, самооцінки, рекомендацій та їх виконання/ та самоконтролю за станом громадської думки щодо оцінки якості навчального процесу /проведення системних і регулярних опитувань студентів, випускників та їх роботодавців-замовників/. Причому, оцінка якості організації освітнього процесу всіма учасниками цієї діяльності, і, в першу чергу, самими студентами - споживачами послуг - найбільш важливий показник роботи ВНЗ. Така оцінка дає можливість зрозуміти керівникам освітнього закладу, в якій мірі зміст і результати навчання відповідають сподіванням і намірам випускників у професійній діяльності.

Одним із заходів, спрямованих на виявлення цієї оцінки, є проведення соціологічного моніторингу якості освіти. Прикладом такого моніторингу стало комплексне соціологічне дослідження серед студентів-старшокурсників, проведене фахівцями Науково-дослідницького центру прикладної соціології (НДЦПС) «Соціоплюс» НТУУ «КПІ»(5). Передбачені два етапи дослідження – у 2005 році, перед входженням університету до європейського освітньо - наукового простору, та через 4-6 років після входження, коли старшокурсниками стануть студенти, навчання яких відбувалось в умовах Болонського процесу. Така поетапність дає можливість простежити і проаналізувати на першому етапі – назрілість та необхідність змін у системі вищої освіти, передбачених умовами Болонської декларації, готовність до таких змін з боку ВНЗ, а на другому етапі – відповідність таких змін до поставлених перед вищою освітою завдань. За мету дослідження було обрано подивитись на проблему якості навчання та якості підготовки у ВНЗ очима самих студентів, проаналізувати рівень освітньо-кваліфікаційної підготовки фахівців та його відповідність вимогам ринку праці. Основні завдання дослідження:

- дослідити відповідність спеціальних знань, здобутих під час навчання, попереднім очікуванням студентів;

- визначити, яких знань (предметів) не вистачає або надаються в недостатньому обсязі студентам НТУУ «КПІ»;

- виявити навчальні дисципліни, що є архаїчні і, можливо, непотрібні для підготовки тих чи інших спеціалістів;

- дослідити готовність студентів до змін та прийняття основних положень Болонської декларації;

- визначити перспективи мобільності студентів на українському та світовому ринку праці;

- дослідити найбільш ефективні форми співпраці викладачів зі студентами (лекції, семінари, практичні заняття, тренінги);

- з'ясувати рівень викладання спеціальних дисциплін на факультетах НТУУ «КПІ», рівень практичної підготовки молодих фахівців до роботи за фахом;

- дослідити готовність студентів брати участь у науково-дослідних роботах, конференціях, наукових семінарах [5, с. 8-9].

Важливим параметром, що демонструє якість існуючої системи підготовки у ВНЗ, є мотивація до навчання. Дослідники поставили за мету визначити її рівень через такі показники, як старанність самих студентів і відповідно їхню успішність при засвоєнні навчального матеріалу. Результати дослідження показали, що сумлінно навчаються протягом усього семестру лише 23% опитаних, які і мають переважно відмінні та добрі показники в навчанні. 77% опитаних визнали, що навчаються лише час від часу або, в кращому випадку, тільки під час сесії, за домінуючу оцінку продемонстрованих знань мають, відповідно, «задовільно» і «добре», при цьому вважають, що отримують комплексну, системну підготовку [5, с. 14-15].

Отримані результати дослідники пояснюють заниженою мотивацією до навчання серед значної частини студентів, глибинну причину якої вбачають, не в останню чергу, у впливові на ціннісні установки молоді з боку вітчизняного ринку праці. Характер цього впливу визначається, насамперед, існуючою величезною невідповідністю між можливостями високоякісного людського капіталу і реальним попитом на нього в умовах децентралізованої економіки із низькотехнологічною промисловістю і слабкорозвиненою інфраструктурою; по-друге, надлишковою і недостатньо збалансованою з потребами суспільства та ринку праці пропозицією в фахових кадрах, що пояснюється розширенням мережі вищих навчальних закладів та зростанням кількості напрямів їхньої підготовки за роки незалежності; по третє, тенденцією до погіршення якості вищої освіти у зв'язку з появою навчальних закладів I-II рівнів акредитації недержавної форми власності, які значно розширили доступ громадян України до здобуття диплому [3, с.367-369].

Нові вимоги до підготовки фахівців дослідники пов'язують із процесами стабілізації, модернізації та нарощування

виробничих потужностей у секторі економіки, збільшенням попиту на кваліфіковані кадри та зростанням рівня конкуренції між ними. Перевагу в такій конкуренції мають шанси отримати випускники тих технічних вузів, які мають глибинні традиції у галузі фундаментальної природничої й інженерної освіти і проявили готовність до адаптованих трансформаційних змін, затребуваних часом. Саме таким ВНЗ видається учасникам соціологічного дослідження НТУУ «КПІ». 68% опитаних впевнені в тому, що диплом університету надає перевагу в конкуренції за робочі місця з випускниками аналогічних спеціальностей інших ВНЗ, а отримана спеціальність користується попитом на ринку праці [5, с.66]. Переважна більшість студентів переконані, що отримують якісну освіту [5, с.30] та достатні знання для майбутньої професійної діяльності [5, с.40]. Вони не погоджуються з тим, що випускники західних технічних ВНЗ мають кращий рівень підготовки [5, с.70], і за можливості повторного вступу до ВНЗ готові обрати знову той самий НТУУ «КПІ» [5, с.17]. При цьому студенти вважають, що для підвищення рівня їхніх знань та конкурентоздатності на ринку праці потрібне оновлення навчальних дисциплін, тобто, виключення з програм застарілих і введення нових, сучасних [5, с.44], зокрема дисциплін, що містять знання із сучасних інформаційних технологій, які мають широке застосування в практичній діяльності і яких, на думку опитуваних, їм бракує [5, с.45].

Важливо зазначити, що думки студентів з даного питання великою мірою співпадають з оцінками роботодавців, стан та динаміка змін позицій і поведінки яких також стали предметом соціологічного аналізу. Роботою політехніків вони в цілому задоволені. Сам же підхід роботодавців до потенційного співробітника базується на прагматичній основі - випускник технічного ВНЗ, має бути не тільки поінформованим про нові інформаційні технології в конкретній сфері, які використовують замовники, але він повинен бути навченим для роботи з таким продуктом. "Без підтримки і тісного зв'язку з виробництвом і бізнесом освітня галузь не в змозі забезпечити підготовку сучасного обізнаного з новітніми технологіями фахівця" [6]. Тому ВНЗ потребують значного збільшення фінансового забезпечення для оновлення матеріально-технічної бази навчання як за рахунок державних коштів, так і інших джерел.

Важливою складовою навчального процесу, яку необхідно досліджувати в плані впливу на якість підготовки студентів, є креативна, тобто творча компонента, в якій

здіяні всі учасники навчання у ВНЗ. Предметом соціологічного аналізу можуть бути творчі задатки студентів-випускників, стан реалізації їх потенціалу, навчально-виховні технології пізнавальної роботи над собою, тобто самонавчання і самовиховання на основі особистого досвіду та власних пошуків. Шляхи підвищення рівня творчого підходу в навчанні і отримання інноваційних знань та навичок недостатньо повно та аргументовано виписані в Болонській декларації та її документах. Відомо, що в різних освітніх системах світу підходи до формування системи наукових знань у ВНЗ базуються на таких взаємопов'язаних критеріях як цінності особи, оригінальність творчого мислення, практичне і нестандартне бачення проблем, пошук та реалізація творчих завдань на практиці. Тобто, фахівець має поєднувати у собі професійні, громадські і культурні задатки, інтереси та формування життєвої позиції. Це, в свою чергу, передбачає формування у майбутнього фахівця базових знань з профілю навчання, мотивації до розширення обсягу знань, орієнтацію на установки особи та інновацій в знаннях. Базові знання стабільні в часі і трансформуються в конкретні знання в залежності від змісту вирішуваних завдань. Мотивація на розширення обсягу знань - це розвиток знання за межами конкретної проблемної сфери за рахунок міжпредметних взаємозв'язків і формування інтегративного знання. Інноваційна поведінка - орієнтація особи на пошук та відкриття нестандартних рішень, засобів більш швидкого та раціонального отримання результатів. Необхідність формування технологій і навичок розвитку репродуктивних знань до інноваційних визначають підходи і критерії передачі цих знань від творчого працівника до майбутнього фахівця.

Шляхи підвищення творчої компоненти в навчальному процесі у ВНЗ різноманітні, багатогранні за методами, умовами реалізації, інформаційним та організаційним забезпеченням. При організації навчання всім його учасникам слід врахувати чинники, які впливають на продуктивність роботи творчої особи /наприклад, фахівця технічного профілю/. Ці чинники мають об'єктивний аспект, тобто стан інноваційної роботи у підрозділах ВНЗ, наявність бази і мікроклімату в організації та групі, а також суб'єктивний аспект - володіння системними методами пошуку знань та рішень, самостійність фахівця у виборі тематики, мотивація й ініціативність його в пошуку нових знань, тощо. Можливі заходи у ВНЗ, які можуть спонукати майбутніх фахівців до креативного

мислення: застосування тестів для виявлення здібностей студентів та сприяння їхнього розвитку; організація та здійснення навчання на четвертому курсі для творчо обдарованих студентів за індивідуальними планами підготовки; проведення постійних семінарів для викладачів та студентів з методів і практики креативного навчання; видання матеріалів як додатку до вузівського збірника, газети та інше; введення в програму підготовки магістрів з дисципліни "Педагогіка вищої школи" розділу «Наукова творчість» з відповідною методикою його викладання.

Такі заходи можуть бути реалізовані, якщо в процесі професійної підготовки фахівця він буде залучатися до науково-дослідницької роботи. Її традиційними формами залишаються локальні, міжнародні наукові та науково-практичні конференції, семінари, симпозиуми, круглі столи, наукові проекти та інші. Участь в них, як і передбачає Болонська декларація, дає можливість виявити і підтримати майбутніх талановитих дослідників, сприяє творчому росту молодих учених, озброює студентів методологією пізнавального пошуку. Вона є неодмінною умовою високої якості фахової підготовки спеціалістів і, разом з тим, безперервного оновлення змісту професійної освіти. Разом з тим, результати опитування показали, що для переважної більшості студентів участь у науково-дослідницькій роботі обмежується написанням курсових та дипломних проектів (робіт). Щодо інших форм такої роботи, то тут кількість учасників залишається порівняно невеликою. Так, на питання про участь у програмах міжнародних організацій дали ствердну відповідь 8% опитаних, у науково-практичних конференціях, семінарах, симпозиумах – 22% старшокурсників [5, с.21-23]. До того ж лише 40,3% учасників дослідження зазначили, що використовують конференції, семінари, симпозиуми як можливість самореалізації у власних наукових пошуках, для 24,6% - це, в кращому випадку, апробація теми диплому, а для 32% опитаних – це взагалі спрощення в отриманні заліку або здачі іспиту [5, с.24]. На думку дослідників, така відповідь студентів не тільки ще раз свідчить про невисокий рівень мотивації до участі в даній роботі, але і про її заформалізованість, що має бути подолано через введення інноваційних форм, як того і вимагають умови Болонського процесу.

За результатами дослідження, студенти здебільшого схильні перекладати відповідальність за рівень отриманої освіти на організацію навчального процесу. 63% опитаних скаржаться на брак новітніх технологій в проведенні занять (тренінгів,

ігрових методик, інтерактивних форм занять з використанням комп'ютерних технологій) [5, с.34], 60% - на недостатність або і повну відсутність нової літератури в методичних кабінетах [5, с.29], 38% - на недоліки в методичному забезпеченні навчального процесу (недостатню кількість навчальних посібників, методичних розробок) [5, с.33]. Безумовно, якість підготовки фахівців вирішальним чином залежить від пошуку та реалізації всіма учасниками навчального процесу у ВНЗ передумов для розвитку творчих особистостей, створення для них навчально-методичної бази: впровадження інформаційних технологій, комп'ютерної мережі, доступу до Інтернету, забезпечення новітніми матеріалами та довідковою інформацією, тощо. Проте не менш значимим та актуальним є спонукання студентів до більш активної самостійної творчої роботи, особливо коли зважити, що за результатами опитування тільки 17,6% студентів вважають, що стимулювання самостійної роботи позитивно впливає на забезпечення високого рівня освітніх послуг [5, с.33], а 52% опитаних не погоджуються з перспективою збільшення в їхній підготовці додаткових завдань, над якими потрібно працювати самостійно [5, с.52].

Найбільша кількість учасників дослідження (76,3%) пов'язують якість навчального процесу з професійною підготовкою викладачів [5, с.33]. Викладачі та науковці кафедр і лабораторій відіграють найважливішу роль у підготовці творчих особистостей у ВНЗ. Від них вимагається творчий підхід до навчання згідно з службовими обов'язками, тісна взаємодія з споживачем – студентом або фахівцем, знайомство з іноземними матеріалами, професійна інтуїція, а головне – прийняття відповідальних рішень і здатність до активних дій для їхньої реалізації. Опитування показало, що високо оцінили рівень викладацького складу відповідного факультету 45% старшокурсників, 34% вважають його рівень середнім, а 21% – взагалі низьким [5, с.35]. 24,4% учасників дослідження турбує проблема «старіння» викладацького контингенту, і вони ставлять питання про його оновлення, 33% вважають актуальним питання професійної перепідготовки викладачів, а 15% - залучення до викладання фахівців інших ВНЗ [5, с.43].

Звичайно, оцінка студентів – не єдине джерело інформації про якість викладання у ВНЗ. Використовуються також інші форми, зокрема визначення рейтингу викладача, аналіз об'єктивних показників з пророблених видів робіт, комплексні перевірки навчальних програм та проведення занять викладачами, тощо.

Наразі соціологічний моніторинг студентської думки відображає істотний показник якості в роботі викладача, а саме – задоволеність споживача. Саме тому ряд факультетів НТУУ «КПІ», наприклад, факультет соціології і права, практикують щорічне проведення такого моніторингу, завданням якого є дослідження рівня викладання всіх дисциплін, передбачених навчальним планом факультету, професіоналізму, вимогливості викладача, вміння подати ним матеріал для студентської аудиторії, його морально-етичних характеристик, тощо.

Потребують соціологічного аналізу складні проблемні ситуації щодо введення та застосування у навчальному процесі ВНЗ кредитно-модульної системи. Вона є основою кредитно-трансферної накопичувальної системи в європейській освіті, яка включає в себе залікові кредити, що дають можливість встановлювати обсяг трудомісткості та якості навчальної роботи студента. В основу РСО покладено поопераційний контроль і накопичення рейтингових балів за різнобічну навчально-пізнавальну роботу студентів в семестрах.

Соціологічний аналіз рейтингової системи оцінювання передбачає оцінку організації навчального процесу різними учасниками /керівниками, студентами, викладачами з точки зору таких параметрів: стан і можливості вдосконалення навчання/ та підвищення якості підготовки фахівців; рівень позитивної мотивації студентів до активного свідомого навчання; стан і можливості вдосконалення самостійної роботи протягом семестру та відповідальності за результати цієї підготовки; стан постійного зворотного зв'язку викладача з кожним студентом та своєчасне коригування його діяльності; стан і можливості об'єктивного оцінювання рівня підготовки студентів. Поки що ж результати моніторингу громадської думки студентів з питань якості освіти показали, що в цілому студенти погоджуються з необхідністю постійного контролю знань впродовж семестру [5, с.53], але рейтингову систему контролю оцінили як найбільш дієву форму лише 28,4% опитаних [5, с.55]. При цьому з думкою, що запровадження такої системи сприятиме покращенню знань погоджуються 8,8% респондентів [5, с.42], а з тим, що це забезпечуватиме високий рівень надання освітніх послуг – 26,6% учасників дослідження [5, с.33]. Звичайно, результати другого етапу соціологічного дослідження покажуть, наскільки зміниться ставлення студентів до рейтингової системи оцінювання як важливої складової Болонської системи освіти. Наразі ж очевидно, що пріоритетною для них

залишається традиційна система, до якої вони за роки навчання звикли.

Таким чином, результати соціологічного дослідження, проведеного фахівцями НДЦПС «Соціоплюс» НТУУ «КПІ» у 2005 році показали, що зміни у системі навчання ВНЗ, передбачені Болонською декларацією, виявились назрілими і необхідними. Вони спрямовані на підвищення якості підготовки фахівців з вищою освітою, оволодіння ними комплексом знань, у якому має бути збалансовано фундаментальну підготовку, фахову та гуманітарну складові, вдосконалювання партнерських відносини зі студентами - майбутніми фахівцями, адже саме їм, безпосереднім споживачам освітніх послуг, зрозумілі переваги та недоліки нововведень Болонського процесу.

Література

1. Всесвітня декларація про вищу освіту XXI ст.: підходи і практичні заходи. - ЮНЕСКО: Париж, 1998, С. 11.
2. Про вищу освіту. Закон України від 17.01. 2002 р., № 2984-Ш// Вісник Верховної Ради.- 2002, № 2.
3. Згуровський М.З. Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України. – К.: НТУУ «КПІ», 2006.- 544 с.
4. Зіньковський Ю.Ф. Якість освіти - основа громадянської довіри до ВНЗ // Вища технічна освіта: проблеми і перспективи розвитку в контексті Болонського процесу: Тези доп. - К.: "Політехніка", 2005. - С. 123.
5. Мельниченко А.А., Пиголенко І.В. Якість освіти в НТУУ «КПІ» та сучасний ринок праці очима студентів – старшокурсників: результати соціологічного дослідження. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2005. – 84 с.
6. Ніколаєнко С.М. Роль освіти у формуванні та розвитку трудового потенціалу України // Вища школа. - № 2. - 2005. - С. 17.